

Luther és az antiszemitizmus

Előadás a Pesthidegkúti Gyülekezetben
2008. október 5-én

Előjáró beszéd

Mindenek előtt meg kell vallanom, hogy engem mindez ideig Luther teológiai témájú írásai érdekelték, és Luther életművét is kizárólag teológiai munkássága alapján értékeltem igen nagyra. Luther zsidó ellenes kijelentéseiről, vélt vagy valós antiszemitizmusáról másoktól hallottam ugyan, de annyira nem foglalkoztatott a kérdés, hogy magam is utánajárjak, és megpróbáljam megítélni, mi a valós helyzet Luthernak a zsidósághoz való viszonyában. Ezért vonakodva fogadtam el a mai előadásra való felkérést. Viszont úgy gondoltam, talán valóban nem árt, ha Luthernak ezzel az arcával is megismerkedem. Ezért kezdő dilettánsnak érzem magam a témában, és előre is a hallgatóság elnézését kérem, ha előadásomban ez túl feltűnően tükröződik.

Az antiszemitizmusról általában

Mielőtt Luther antiszemitizmusáról beszélénk, ejtsünk néhány szót magáról az antiszemitizmusról.

A Pallas Lexikonban „antiszemiták” címszó alatt ezt olvassuk: „Antiszemiták a sémita népfaj ellenségei, közönségesen a zsidók ellen irányuló társadalmi és politikai áramlat hívei és terjesztői. Irányuk és törekvéseik összessége az antiszemitizmus. Az antiszemitizmus még az ókorból datálódik, és onnan a mai napig sokszor és sokféleképpen nyilvánult meg a zsidók elnyomásában, erőszakos kiűzéseiben stb. ... Az antiszemitizmus tanait *vallási, faji nemzetiségi és gazdasági okokkal* törekszik támogatni. V. ö. Georges Darien, Antiszemiták. Farizeusok. (Les antisemites. Les pharisiens. Paris 1891.)”

Szándékosan nyúltam ilyen régi forráshoz: hiszen a Pallas Lexikon cikkelyének keletkezésekor a hitleri náciizmus még csak szárnyait bontogatja, Darien 1891-ben kiadott hivatkozott művének keletkezésekor pedig még teljesen ismeretlen. Ez persze nem jelenti azt, hogy a náci ideológia ne merített volna az antiszemitizmus korábbi megnyilvánulásainak ideológiájából. De ha Luther 16. században tett, zsidókat ostorozó kijelentéseiről akarjuk eldönteni, hogy azok egy antiszemita

beállítottságú személy megnyilvánulásai-e, akkor nem árt, ha az antiszemitizmust a nácizmusnál tágabb értelemben határozzuk meg. Ebből a szempontból közömbös, hogy a 20. századi nácizmus óta, ill. a 21. századi neo-nácizmus kontextusában lehet-e valaki antiszemita anélkül, hogy automatikusan nácinak minősülne. Az viszont már egyáltalán nem mellékes, hogy az ókori antiszemitáktól kezdve a középkor és a reformáció korával megnyíló újkor antiszemitáiban szükségszerűen a nácizmus ideológiai előfutárait kell-e látnunk.

Induljunk ki Darien megállapításából: *„Az antiszemitizmus tanait vallási, faji nemzetiségi és gazdasági okokkal törekszik támogatni.”* A nácizmusban ez a három tényező minden kétséget kizáróan egyidejűleg jelenik meg. A három közül mégis elsődleges a faji kérdés. Pontosabban az úgynevezett faji kérdés, hiszen az elismert tudományos álláspont szerint az egész emberiség egy fajt (rasszt) alkot, és ezen belül legfeljebb fajtákról lehet beszélni. Aki mégis fajokra osztja a világ népességét, az rasszista.

A nácizmus alapja tehát a rasszizmus: az úgynevezett árja fajhoz képest minden más faj alantas, de különösképpen is alantas a sémi faj, és a szintén ide tartozó araboknál is alantasabb a zsidóság. Ehhez képest a náci számára csak

másodlagos érv a világon szétszórtan élő zsidóságnak a nemzetek fölötti összetartására való hivatkozás, melynek célja szerintük a gazdasági és ezen keresztül a politikai világhatalom megszerzése. A zsidóság vallása viszont a náciizmus szempontjából csak harmadlagos kérdés. A náci e tekintetben Nietzsche kritikáját veszik át, aki a zsidóság és nyomában a kereszténység legfőbb bűnének mondta a bűn és bűntudat fogalmának bevezetését az európai gondolkodásba, ami szerinte a gyengék ideológiája az erősekkel szemben, elvitatva az életképesebb erős isteni jogát az életképtelenebb gyenge eltiprására, „életterének” erőszakos elfoglalására.

Ha most a náciizmus előtti antiszemitizmust vizsgáljuk, akkor döntően két különbséget kell meglátnunk. Az egyik az, hogy a náciizmusban egyidejűleg megjelenő három tényező: a vallási, a faji-nemzetiségi és a gazdasági okra való hivatkozás a korábbi antiszemitizmusban sosincs jelen egyidejűleg.

Az ókori antiszemitizmus egyértelműen vallási alapokon áll. A zsidóság a maga monoteizmusával kezdettől fogva külön népként számít a sokistenhívő ókori világban. Igaz, Egyiptomban, ahol Jákób fiainak tizenkét törzse négyszázötven év alatt néppé fejlődött, politikai

és gazdasági okok is közrejátszanak abban, hogy a héberek kivételezett népből kiirtásra szánt rabszolga néppé válnak. Faji okról azonban Egyiptomban nem lehet beszélni: a rasszizmus soha nem volt jellemzően jelen az igen sok nemzetiségű ókori Egyiptomban.

Az exodus után pedig a zsidóság önálló népként való megjelenésére ellenségesen reagáló környező népek döntő többsége maga is a sémi fajtához tartozott: ezért az ő esetükben antiszemitizmusról beszélni önmagában is ellentmondásos. A sémi törzsekből kialakult asszír majd új-babiloni birodalom népeinek zsidógyűlölete épp úgy nem magyarázható rasszista alapon, miként a szintén sémi arámiaké sem. Esetükben annál lényegesebb a vallási ok. A babiloniak zsidógyűlöletét még fokozza, hogy prominens zsidó személyiségek (Dániel, Sidrák, Misák, Abednégó) a királyi udvarban kiváltságos helyzetbe kerülnek, és ezt olyan képességeiknek köszönhetik, amelyek egyistenhitükben gyökereznek.

A rómaiak zsidóellenességét már kétségtelenül rasszista elemek is árnyalják, a döntő azonban a vallási és a gazdasági tényező. Cicero például így vélekedett a zsidókról: „A zsidók egy sötét és visszataszító erő részei. Tudjuk, hogy klikkjük számos tagból áll, hogy

mennyire összetartanak és szövetségeik milyen hatalommal bírnak. Csirkefogók és gazemberek népe.” Seneca szerint „Ennek a legbünyösebb népnek a szokásai olyan erőszakosak, hogy azokat minden ország elfogadta. A meghódítottak kényszerítették törvényeiket a hódítókra..” (De Superstitione)

Az ókor vége felé megjelenő kereszténység már nagyon hamar judaista és anti-judaista ágra szakad. Ennek okáról Pál apostol leveleiben és az Apostolok cselekedeteiről írt könyvben olvashatunk. Kizárólag vallási kérdésről van szó: a pogányoknak föl kell-e venniük a zsidó vallást, mielőtt megkeresztelkednek, vagy ez fölösleges. A zsidó-keresztény gyülekezetek azonban hamar eltűnnek a történelem süllyesztőjében, és a kereszténységnek a továbbra is Mózes vallását követő zsinagógai zsidósággal szemben kell meghatároznia magát. A vallási ellentét lassan nemzeti ellentétté bővül, de *nem rasszista alapon*. A keresztények a zsidóságnak, mint népnek, kollektív felelősségéről kezdenek beszélni Jézus Krisztus keresztre feszítésével kapcsolatban. Mindezt gyakran árnyalja az a nem mindig alaptalan vád is, hogy a zsidóság gazdasági hatalmát a pogány római hatalom keresztény ellenessé hangolására használja.

A középkorban a keresztény hitre térni nem hajlandó zsidókkal szemben az inkvizíció tömegesen él a vallási alapon álló kollektív nemzeti felelősség vádjával. A velük kortárs zsidóságról azt állítják, hogy Krisztus gyilkosainak, és ezáltal Isten gyilkosainak leszármazottai, akik – ha csak keresztény hitre nem térnek – méltán szolgálnak rá a halálbüntetésre. Évszázadokon át ez az ideológiai háttér az Európában hol itt, hol ott fellángoló és pogromokban is megnyilvánuló zsidógyűlöletnek.

Endreffy Géza *Az antijudaizmustól az antiszemitizmusig* című írásában, ami az antiszemitizmus.hu web oldalon teljes terjedelmében olvasható, így jellemzi ezt a szellemiséget: „Szent Jeromos (347-410) a kereszténység egyik legfontosabb személyisége volt, mert az ő fordításában olvasták a keresztények a héberül írt Ószövetséget és a görögül írt Újszövetséget egészen a reformációig. Írásaiban Jeromos kígyóknak nevezi a zsidókat, az emberi nem gyűlölöinek, akiknek példaképe Júdas, az áruló apostol; imádságaik, a zsoltárok pedig a szamarak ordításához hasonlóak. Jeromos kortársa, Aranyszájú Szent János szerint a zsidók kéjelgő, kapzsi, álnok banditák, gyilkosok, csalók,

ördögtől megszállottak, s kegyetlenebbek a vadállatoknál is. Azért ennyire elfajzottak, mert megkínózták Jézust. Ezért nem lehet számukra semmiféle kiengesztelődés vagy bocsánat. A bosszúnak nem lehet vége, a zsidóknak örökké templom és haza nélkül kell maradniuk. Elvetettségüket Isten haragja okozta, aki teljesen elfordult tőlük. A keresztények kötelessége gyűlölni a zsidókat. Aki szereti Krisztust, az sohasem küzdhet eléggé a Krisztust gyűlölő zsidók ellen. Hasonló szellemben és stílusban írt a zsidókról Szent Ambrus, Alexandriai Szent Cyrill, Szent Ágoston, Sevillai Szent Izidor, Szent Prudentius, Petrus Venerabilis, Aquinói Szent Tamás és Kapisztrán Szent János. És ha az egyház nagy "szentjei", így gondolkodtak a zsidókról, hogyan gondolkothattak róluk a nem szentek, a csak közönséges, egyszerű keresztények?"

A középkori egyház 13. századi fő tanítómesterénél, Aquinói Tamásnál már a gazdasági vádak is megjelennek. A *zsidók uralmáról* című művében írja: „Nem lenne szabad megengedni, hogy a zsidók megtartsák amit mások kiuzsorázásával szereztek. Legjobb lenne munkára kényszeríteni őket, hogy maguk keressék meg kenyerüket ahelyett hogy semmit sem tesznek és kapzsi módon élnek.”

Luther viszonya a zsidósághoz

Az imént bemutatott szellemiség uralkodik a 16. századi Németországban is, amikor Luther 1505-ben bevonul az erfurti kolostorba. Nem kell szépítenünk, hogy Luther innentől fogva teljes mértékben osztja a korabeli egyház felfogását a zsidóságról, a kollektív bűnösség vádját is beleértve. A zsidóság számára szerinte is csak egy út létezik: keresztény hitre kell térnie. Amikor Luther 1521-ben átveszi X. Leó átokbulláját, egy ideig különös rokonszenvvel tekint a zsidóságra: bennük is Róma üldözöttjeit látja. Elhatározza, hogy ha Róma szava a zsidóság felé az üldözés volt, akkor az övé a Krisztus-hitre hívó, térítő szó lesz, hiszen Krisztus missziói parancsa minden néphez, így a zsidókhoz is küldi az evangélium hírnökeit. Luther el is éri, hogy néhány neves németországi zsidó család keresztény hitre tér, és a reformáció híve lesz, de ez a kivételt jelenti: a többségnél heves ellenállásra talál. A rabbik Luther térítő szándékával szemben nagyobb ellenszenvet mutatnak, mint a Rómához hű császár által bevezetett, és csak a zsidókat sújtó külön adókkal és más diszkriminatív

korlátozásokkal szemben. Mindez egyre jobban feltüzeli Luther haragját a zsidók ellen.

Az *Asztali beszélgetések* szerint egyszer ilyen kirohanásra ragadtatta magát: „A zsidók olyan megátalkodottak, hogy semmire sem figyelnek. Esküdzéseik senkit sem győznek meg. Ők egy ártalmas faj, mindenkit kiuzsoráznak és kirabolnak. Ha egy herceg vagy előljáróság ezer forintot kap tőlük, 20 ezret csikarnak ki a fizetéskötelestől. Óvakodnunk kell tőlük.” (I.m. 43. old.)

Máshol ezt írja: „Először is: a zsinagógákat fel kell gyújtani. Másodszor: a zsidók házait le kell rombolni. Harmadszor: el kell égetni imakönyveiket és Talmudjaikat.”

Az 1543-ban kiadott *A zsidókról és hazugságaikról* című könyvében pedig Luther többek között ezeket írja: „Ők valóságos hazugok és véredek, akik nemcsak kiforgatták és meghamisították az egész Szentírást elejétől a végéig anélkül, hogy saját magyarázatukat valaha is abbahagynák, hanem szívük minden aggodalmas sóhaja, vágya és reménye azok az idők, amikor úgy bánhatnak velünk, pogányokkal, ahogy a perzsiai pogányokkal bántak Eszter idejében. Ó, hogy szeretik Eszter könyvét, amely olyan szépen egyezik az ő vérszomjas, bosszúálló és gyilkos vágyaikkal. A

nap még sohasem sütött egy olyan vérszomjas és bosszúálló népre mint ők, akik azt képzelik magukról, hogy ők Isten kiválasztott népe és úgy gondolják, hogy nekik meg kell gyilkolni és szét kell morzsolni a pogányokat. Ugy gondolják, hogy Messiásuk első cselekedete az lesz, hogy megöli és kiirtja az egész világot kardjával. Ahogy ezt már bemutatták ellenünk keresztények ellen, és ha csak tudnák, szeretnék újra bemutatni. Újra és újra megpróbálták és többször orra estek. Leheletük bűzös a pogányok aranyától és ezüstjétől, mivel egy nép sem volt a nap alatt, ma sincs olyan és nem is lesz, amely kapzsibb lenne náluk, átkozott uzsorásoknál. Azzal erősítik magukat, hogy: »Ha a Messiás eljön, akkor ő a világ aranyát és ezüstjét el fogja venni és fel fogja osztani a zsidók között.« Ahányszor csak lehetőség kínálkozik, hogy kielégíthetetlen kapzsiságukat a Szentírással igazolják, akkor ezt rögtön gonosz módon meg is teszik. Ezért, kedves keresztények, az ördög mellett nincs keservesebb, mérgezőbb, hevesebb ellenségetek mint az a zsidó, aki komolyan zsidó kíván lenni...A történelemben gyakran vádolták őket azzal, hogy kutakat mérgeztek meg, gyermekeket raboltak el és csonkítottak meg. Ugy mint Trentben, Weszenseen és más

helyeken. Ők természetesen tagadják ezt. Biztosan tudom, hogy az ilyen akarat nem hiányzik belőlük, hogy ilyesmit titokban vagy nyíltan cselekedjenek. Aki az ördögöt nem ismeri, az csodálkozhat, hogy miért gyűlölik mindenenek előtt a keresztényeket, mivel erre nincs okuk, hiszen azok csak jót tesznek velük. Köztünk élnek, házaikban laknak, élvezik a védelmünket, használják földjeinket és utainkat, piacainkat és utcáinkat. Hercegek és kormányok támogatják őket, és tátott szájjal hagyják, hogy a zsidók elvegyék pénztárcájukat, kiürítsék pénzesládájukat, lopjanak és raboljanak, mindent amit csak megkívnának. Azaz megengedik, hogy magukat és alattvalóikat a zsidók kiszipolyozzák és koldusbotra juttassák uzsorájukkal. A zsidóknak, mint idegeneknek, semmijük sem volna szabad, hogy tőlünk legyen. Pedig amijük csak van, az mind tőlünk van. Dolgozni nem dolgoznak, nem keresnek nálunk semmit, nem is adakozunk nekik. Ennek ellenére övék a pénzünk és javaink, és ők az urak a mi országunkban, ahol ők menekültek. Ha egy tolvaj 10 guldent lop, akkor azt felakasztják. Ha az úton rabol ki embereket, akkor lefejezik. De ha egy zsidó rabol el 10 tonna aranyat uzsoraként, akkor őt nagyobb becsben tartják, mint Istent. Nem azt írja-e Talmudjuk, és nem azt írják-e

rabbijaik, hogy egy keresztény meggyilkolása nem bűn, de egy másik izraelita meggyilkolása bűn? Hogy az nem bűn, ha nem tartja meg a pogánynak tett esküjét? Ennélfogva lopnak és rabolnak (mint ahogy ezt a pénzkölcsönzéssel teszik) a pogánytól, és ez szerintük Istennek tetsző szolgálat. És ők a világ urai és mi a szolgálk vagyunk - sőt jószágaik! Ismétlem, három Aesopus mesében több bölcsesség található, mint az ő egész Talmudjukban és rabbijaik által írt könyveikben, és több, mint amit zsidók valaha is felfoghatnak. Ha valaki azt gondolja, hogy túl sok mindent mondok - túl keveset mondok! Mert látom, hogy hogyan kezelnek minket, gójokat írásaikban, és hogyan kívánnak nekünk minden rosszat iskoláikban és imaházaikban. Pénzünket uzsorájukkal rabolják el, és amikor csak lehet, aljas cselt vetnek nekünk... Egy pogány sem viselkedik így és egy sem viselkedne így, kivéve, ha ő maga az ördög vagy őt az ördög birtokolja, úgy, ahogy a zsidókat birtokolja. Burgensis, egy nagyon művelt rabbijuk, aki Isten kegyelméből keresztény lett (ez nagyon ritka náluk), aggódik amiatt, hogy iskoláikban hogyan átkoznak minket keresztényeket (Amit Lyra is ír), és ebből azt a következtetést vonja le, hogy ők nem lehetnek Isten népe. Most vegyük észre, hogy milyen

szép kövér vastag hazugság az, amikor arról panaszkodnak, hogy ők rabok közöttünk! Jeruzsálemet több mint 1400 évvel ezelőtt rombolták le és azóta a zsidók kínoznak és üldöznek minket mindenütt a világon. Amellett nem tudjuk, melyik ördög hozta őket a mi országunkba. Mi nem hoztuk őket Jeruzsálemből ide! Igen, úgy tartjuk őket fogva, mint én szeretném a reumámat fogva tartani és minden más betegséget és szerencsétlenséget, hogy szolgáljak nekik, mint szegény szolga minden pénzemmel és tulajdonommal és mindennel, amim van. Mit tegyünk ezekkel az elutasított, megbélyegzett zsidó emberekkel? Alkalmazzuk rájuk más országok bölcsességét, mit pl. Franciaországét, Csehországét, Spanyolországét, stb., akik először benyújtották nekik a számlát a kiuzsorázott javakról, aztán kiutasították őket az országból. Mint előbb hallottuk, Isten annyira haragszik rájuk, hogy lágy könyörületesség csak bűnösebbé teszi őket, míg kemény bánásmód csak kevésbé javítja meg őket. Ezért: el velük! Mennyivel kibírhatatlanabb az, ha megengedjük nekik, hogy az egész kereszténységet, minket is beleértve, megvegyék a saját pénzünkért, és eközben rágalmazzanak és átkozzanak bennünket, gazdag uraink legyenek és gúnyosan kacagjanak rajtunk,

szórakozva saját pimaszságukon. ... Lehet hogy lágyszívű és finom érzésű keresztények azt hiszik, hogy én túl szigorú és drasztikus vagyok a szegény elnyomott zsidókkal szemben, hogy kifigurázom és kigúnyolom őket. Szavamra, túl gyenge vagyok ahhoz, hogy ezt a sátanfajzatot kigúnyoljam. Szívesen megtenném, de ők sokkal nagyobb szakértői a gúnynak, mint én vagyok, és nekik van egy istenük, aki ennek legnagyobb mestere: ez pedig maga az ördög. Ha az Ótestamentumon kívül mást nem ismernék, akkor is azt állítanám, és a világon senki sem tudná ezt a véleményemet megváltoztatni, hogy a ma élő zsidók valóban a világon élő rossz és rosszindulatú gazemberek keverékei, hasonlóan a cigányokhoz, a tatárokhoz és hasonló népekhez. ... A zsidók durvák, zsinagógáik disznóólak, el kellene égetni őket, mert Mózes ezt tenné, ha visszajönne erre a világra. Sárba húzzák a szent igéket, bűnben és rablásban élnek, ravasz gazemberek és ki kellene utasítani őket, mint a veszett kutyákat.”

Pár nappal halála előtt, Eislebenben, 1546 februárjában elmondott prédikációjában pedig Luther ezt mondja: „Emellett sok zsidó van az országban, akik sok kárt okoznak... Ismernetek kell a zsidók gyalázkodását és erőszakra való hajlamát... Emiatt, Uraim, a hatalom nevében ne

tűrjék őket el, hanem utasítsák ki őket. Ők a mi nyilvános ellenségeink akik szakadatlanul gyalázzák Urunkat Jézus Krisztust, Szűz Máriát pedig kurvának nevezik és szent Fiát fattyúnak, és minket a fattyú és a torzszülött jelzővel illetnek. Ezért bánjatok keményen velük, mivel mást sem tesznek, mint kínzó módon káromolják Urunkat, Jézus Krisztust, és megpróbálnak minket életünktől, egészségünktől, becsületünktől és javainktól megfosztani.”

Azt hiszem, nem hagytam ki egyet sem azok közül a mostanság széltében-hosszában idézett mondatok közül, amelyekkel Luther antiszemitizmusának bizonyítékaként hozakodnak elő a modern antiszemitizmus igazolására.

Ezekben az idézetekben – ha jól figyeltünk – kétszer üthette meg fülünket a „faj” illetve „fajzat” szó. Egyszer az *Asztali beszélgetésekben* nevezi Luther „ártalmas fajnak” a zsidókat, egyszer pedig *A zsidókról és hazugságaikról* című könyvében nevezi sátánfajzatnak őket. Nem kívánom Luthert mentegetni, de meggyőződésem, hogy ezen kijelentések egyikére sem alapozható semmiféle fajelmélet. Luther soha nem a *rassz* értelmében használta ezeket a szavakat. Luther nagyon is jól tudta, hogy az emberiség egyetlen *rassz*, hiszen

– *Genezis előadása tanúsítja* - ismerte és komolyan vette a bibliai teremtéstörténetet, és ismerte Pál apostol Areopagos-i beszédét is, melyben ApCsel 17,26 szerint kijelenti: Isten „*az egész emberi nemzetséget is egy vérből teremtette, hogy lakjon a föld egész felszínén*”. Egyik újévi igehirdetésében pedig Jézus és a zsidók körülmetélkedéséről Luther ezt mondja: „A körülmetélkedés a Szentírásból ered. Mózes 1. könyvének 17. részében Isten megparancsolja Ábrahámnak, hogy háza népéből minden férfit metéljen körül, és ezután metéljenek körül minden fiúgyermeket is, a születésétől számított nyolcadik napon. Isten megígérte, hogy akik a körülmetélés jelét viselik testükön, azok népévé lesznek, ő pedig Istenük lesz, és gondjukat viseli. Bölcsességét mutatja, hogy Ábrahámnak a házában élő férfi szolgákat is körül kellett metélnie. *Isten így már kezdetben népéhez számlált és gyermekének tekintett pogányokat is.* Noha ezek pénzen vásárolt rabszolgák voltak, előbb említi őket, mint Izsákot, akire az ígélet vonatkozik, akivel együtt ők is részesültek a test és vér szerinti utódok örökségében. A zsidók tehát nem dicsekedhetnek azzal, hogy egyedül ők alkotják Isten népét.”

Luther a zsidóságról mindig mint népről

beszél, mely a legfőbb vallási kérdésben, a Messiás személyének kérdésében elbukott, és ezért Istennel szembe került, és Isten büntetése alatt áll. Ez az oka hazája elvesztésének és a népek közötti szétszórattatásának. Sőt, Luther úgy tapasztalta, hogy Isten meg is keményítette a zsidóság szívét, hogy a Jézus Krisztusban való hitre – kevés kivétellel – ne tudjon eljutni. Luther mindezt *teológusként*, Pál apostol Róma 11-ben kifejtett nézetei mentén haladva mondja, és *nem politikusként*, és főként *nem ideológusként*. Meggyőződésem, hogy igazságtalanságot követnek el Lutherral szemben, akik nevét ezekért a zsidógyűlöletről tanúskodó kijelentéseikért 20-21. századi rasszista ideológiák zászlajára tűzik.

De a legteljesebb mértékben igazságtalanul járunk el akkor is, ha úgy csüngünk Luther zsidó ellenes kijelentésein, hogy közben cselekedeteiről megfélemedezünk. Pontosabban azokról a cselekedeteiről, amelyeket soha nem követett el. Mert Luther nem üldözött el otthonából egy zsidó embert sem, nem gyűjtött fel egy zsinagógát sem, nem égetett el egy Talmudot sem, és soha nem gyűjtött meg senki alatt egyetlen máglyát sem. És ami legalább ennyire fontos: az ő életében mások sem tettek ilyet őrá hivatkozva. Általában

elmondhatjuk, hogy Luther soha, egyetlen tetteivel sem ártott senkinek. Kizárólag tollal küzdött teológiai ellenfelei ellen épp úgy, mint a hittérítő szándékának ellenálló zsidó közösség és annak vezetői ellen. Luther kétségtelenül indulatos ember volt, és ez akár erényének is betudható a teológiai vitákban, de semmiképpen sem követendő példa azokban a harcaiban, amelyeket nem a hit tisztaságáért és nem az evangélium igazságáért, hanem a tisztább és igazságosabb világi rendért vívott.

Luther kritikája a kialakuló kapitalizmussal szemben

Ha Luthernak a zsidók gazdasági, pénzügyi tevékenységét ostorozó kijelentéseit vizsgálva eltekintünk e kritika címzettjeinek vallásától és nemzetiségétől, akkor fel kell ismernünk, hogy Luther az akkortájt kibontakozó kapitalizmust, és az ennek feltételeként kiépülő bankrendszert kemény bírálattal illette a társadalmi igazságtalanságot növelő hatásai miatt. Ha eltekintünk attól, hogy az uzsorakamat bevezetését Luther tipikus zsidó találmánynak tartja, el kell ismernünk, hogy a bankok

kamatpolitikájával szemben megfogalmazott kritikája nem alaptalan. Luther már akkor jól látta hová vezet és milyen széles rétegeket dönt nyomorba, illetve milyen társadalmi feszültségeket idéz elő, ha a gazdasági hatalom, és nyomában a tényleges politikai hatalom a bankárok kezébe megy át.

És ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy az akkori Európa meghatározó bankházának tulajdonosai, a Fuggerek zsidók voltak-e, vagy nem. Számomra az sem egyértelmű, hogy Luther mit gondolt a Fuggerek származásáról, akik között egyébként gróf és herceg is akadt. De felháborodása mindenképp jogos volt, amikor azt látta, hogy a domonkos barátok által árult búcsúcédulák árából a Vatikán a Fugger bankháznál fennálló adósságát törleszti. Mert így a pápa búcsú ügyében hozott döntése már nem is biztos, hogy teológiai ihletésű döntés volt. Kellott a pénz a kamatokra: ezért a pápa nem dönthetett másként, csakis a búcsú jogosságát megkérdőjelező *Kilencvenöt tétel* ellen. Majd később ugyanebből az okból Luther kiátkozása mellett kellett döntenie. És ez azt jelenti, hogy egyházon kívüli érdekeken múltott, hogy a Luther által elindított reformáció nem a teljes egyház megújulásához, hanem egyházszakadáshoz vezetett. Ez bizony azt

jelenti, hogy a nyugati kereszténység megosztottságát a pénzügyi érdekek hozták létre.

És vajon milyen érdekek tartják fenn azóta is? Cui prodest? Ha ezen kellőképpen elgondolunk, akkor talán nem tévesztünk arányt, amikor Luther életművét vizsgálva, zsidó ellenes kijelentéseit értékeljük. És talán meglátjuk a különbséget Luther zsidógyűlölete és a 20-21. századi, rasszista alapon álló antiszemitizmus között.

Zárszó

Történetietlen kérdés, hogy Luther vajon akkor is így beszélt volna a zsidóságról, ha előre látta volna a 20. századi német nácizmus rémtetteit, és látta volna azt is, hogy a nácik az ő kijelentéseit borzalmas ideológiájuk alátámasztására használják fel. Ha sejtette volna, hogy amikor ő a zsidók kiutasításának, kitoloncolásának szükségéről beszél, azt lesznek, akik a kiirtásukra való felszólításként értelmezik. Tudom, botorság erre a történetietlen kérdésre választ adni, mégis hangot kell adnom annak a szubjektív véleményemnek, hogy Luther

a náci uralom idején nem Hitler, hanem Bonhoeffer és Niemöller oldalán állt volna, mivel minden erejével tiltakozott volna Isten igéjének és az evangéliumnak a Hitlernek behódoló német egyházban történt meghamisítása ellen. Meggyőződésem, hogy Luthert a keresztény tanítás tisztaságáért való alkut soha nem ismerő küzdelme arra predestinálta volna, hogy Bonhoeffer sorsában kelljen osztoznia.

Véghelyi Antal